

ר. ריין, בצל השואה והאינקוויזיציה, יחסי ישראל עם ספרד של פרנקו

Review by: חיים אבני

Zion / ציון, Vol. (תשנ"ז), (סב, חוברת ד), pp. 433-436

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70043009>

Accessed: 01/12/2011 14:43

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

רענן ריין, בצל השואה והאינקוויזיציה, יחסי ישראל עם ספרד של פרנקו, מפעלים אוניברסיטאיים, תל-אביב תשנ"ה, 254 עמ'

בראשית שנות התשעים סיים יצחק בן-אהרון, מנהיגה הוותיק של אחדות העבודה ואחד ממזכירי ההסתדרות הבולטים בראשית שנות השבעים, את אחד מנאומיו בקריאת הקרב של הלוחמים הרפובליקנים בספרד בימי מלחמת האזרחים: No Pasaran!, הכריז בספרדית, דהיינו 'הם לא יעברו'. כדי להבין את קריאתו היו שומעיו צריכים להיות שותפים לחוויותיהם של בני דורו של יצחק בן-אהרון, וכאלה כבר היו באותה שעה מעטים.

כדי להבין כראוי את ספרו של רענן ריין, צריך הקורא להבין את המשמעות הסמלית העמוקה שהיתה לפרנקו, לפלנחה ולמשטר הלאומני שלהם בעבור בני הדור של סוף שנות הארבעים ושנות החמישים, במדינת ישראל בפרט, ובחוגים הליברלים, הסוציאליסטים והקומוניסטים באירופה וברחבי העולם הדמוקרטי והסוציאליסטי של אז בכלל. למשטרו של פרנקו נודעה משמעות רבה, מסיבות הפוכות, גם למקצת אנשי הימין הוותיקים במדינת ישראל, כמו אבא אחימאיר, כפי שחוגים שמרניים במערב, שהעניקו לפרנקו את תמיכתם בשנות מלחמת האזרחים, לא ראו בו פסול גם אחרי מלחמת העולם השנייה. אלה ואלה לא יכלו להתייחס למשטרו של פרנקו, אחרי מיגורם של מוסוליני והיטלר, כאל משטר רודני מן השורה. משטרו של פרנקו נתפס כמשטר שעלה בעקבותיה של מלחמה עקובה מדם, שנתפרשה בעיני הליברלים והסוציאליסטים כמערכה הראשונה בדרמה של הרס וחורבן, שהחלה חודשים מעטים לאחר ניצחוננו, ב-1 באפריל 1939.

בספרו החשוב מפנה ריין את הזרקורים אל בכירי משרד החוץ הישראלי ושגרירי המדינה ואל עמיתיהם הספרדים במזריד ובבירות העולם, וכן אל ההנהגה הפוליטית של ישראל ושל ספרד. אף נזכרים בספר יהודים ספרדים בישראל ובספרד ואישים מזדמנים אחרים. דעת הקהל הישראלית והיהודית בתפוצות ועמדות הליברלים והסוציאליסטים בעולם עולים בספר רק ברקעו של הדיון המרכזי.

ריין מפרט את כל שלביו של 'העדר האירוע', שהוא נושא ספרו: אי קשירת יחסים דיפלומטיים בין המדינה היהודית לבין ספרד של פרנקו בשנים 1948–1955, בהתבסס על החומר הארכיוני שמצא בישראל ובספרד, העיתונות בת הזמן בשתי המדינות וספרות מחקרית רחבה וענפה. הוא מתווה את ההתפתחויות שחלו ביחסים שבין שתי המדינות ומציע תיאור מפורט ויסודי של מערכות המשנה: שלבי התאוששותה של ספרד מן החרם המדיני שהטיל עליה ארגון האומות המאוחדות בשנת 1946; התערותה המלאה כחברה מן המניין בארגון הבינלאומי ובכל ועדותיו; והתעצמותם והעמקתם של הקשרים בין ספרד למדינות העולם הערבי. המחקר דן בפרק זמן של פחות משבע שנים, ורק בפרק האחרון יש סקירה קצרה של התפתחות היחסים בין המדינות בשנים שחלפו משנת 1956 עד לשנת 1986, שבה כוננו שתי המדינות יחסים מלאים ביניהן. פרשה זו בכללותה זכתה עד כה רק לטיפול חלקי וראשוני,¹ או לטיפול מקיף ולא ממצה,² וספרו של ריין הוא ללא ספק המחקר המדעי המבוסס ביותר בפרשה זו.

1 H. Avni, 'Los Judíos y Franco en 1949: un desencuentro mistificado', *Encuentros en Sefarad. Actas del Congreso Internacional 'Los Judíos en la Historia de España'*, eds.

F. Ruiz Gomes & M. Espadas Burgos, Ciudad Real 1987, pp. 393–415

2 J. Antonio Lisboa, *Retorno a Sefarad. La Política de España Hacia los Judíos en el Siglo XX*, Barcelona 1993, Ch. VII–XV, passim

שם הספר, 'בצל השואה והאינקוויזיציה', רומז על הדילמה הבסיסית העומדת ברקעו של הנושא: הזיכרונות ההיסטוריים המעבים על השיקולים הענייניים בסוגיית הקשרים עם ספרד. בתחום זה לא היה ל'אינקוויזיציה' כל תפקיד, והיא אכן נעלמת מן הדיון במהירות, ללא שוב (עמ' 85–90). 'השואה', לעומת זאת, ממלאת תפקיד בשני הקשרים. מצד אחד, היא משמשת מסווה וכסות לטעם האמיתי להתנגדות לקשירת יחסים עם משטרו של פרנק, דהיינו העוינות האידיאולוגית למשטר זה באשר הוא, ובריתו של פרנק עם היטלר משמשת לכך עילה. מצד אחר, היא נזכרת כסיבה שבגללה דווקא חייבת מדינת ישראל לקשור יחסים אלה – כהוקרה לפעולתו של פרנק בהצלת אלפי יהודים בתקופת השואה.

ההקשר הראשון כבר נזכר בנאומו של נציג ישראל באו"ם, אבא אבן, ב־16 במאי 1949, כאשר נימק את התנגדותה של מדינת ישראל, שהתקבלה לארגון רק חמישה ימים לפני כן, לביטול החרם הדיפלומטי שהוטל על ספרד בשנת 1946. וכך אמר:

ארגון האומות המאוחדות קם מתוך ייסוריו של דור מעונה, שכלל שישה מיליון יהודים מומתים. מיליון ילדים יהודים הושלכו אל כבשנים או תאי גזים... אמנם, המשלחת הישראלית אינה טוענת ולו גם לרגע אחד שלמשטר הספרדי היה חלק ישיר כלשהו במדיניות השמדה זו, אבל היא קובעת, שספרד של פרנק היתה בעלת ברית פעילה ואוהדת של המשטר שהיה אחראי למדיניות זו, ובכך תרמה ליעילותה.³

נימוק זה, שהטיל על פרנק אחריות עקיפה לשואה, מכוח אהדתו המופגנת למשטר הנאצי בימי מלחמת העולם השנייה, והשתתפותו בפועל במלחמה בחזית הרוסית, חזר ועלה בשנת 1950, בהנמקות להצבעתה של ישראל נגד הסרת ההגבלות על ספרד, וכן במהלך הדיונים הפנימיים עד שנת 1953 (עמ' 76–77, 139, 168). בהכרזותיה הפומביות לא פסלה ישראל את המשטר של פרנק בתור שכוז, אף שזה היה הנימוק האמיתי לפסילת הקשרים אתו, כפי שעולה מן התיעוד הפנימי. טיבו ומהותו של המשטר היו גם הסיבה האמיתית להתנגדות לו בדעת הקהל הישראלית ובדעת הקהל הליברלית-הסוציאליסטית העולמית. המנהל הכללי של משרד החוץ ולטר איתן, שר החוץ משה שרת, האחראי על מחלקת אמריקה הלטינית וספרד אברהם דרום, ואישים אחרים, שהמחבר מביא את דבריהם בבהירות ובהרחבה, העידו על כך, והשואה שימשה כסות לנימוק האמיתי הזה.

ההקשר השני שבו הופיעה השואה היה כאמור היפוכו של הראשון: הטענה בדבר תרומתו של פרנק להצלתם של אלפי יהודים בתקופת השואה. בחוברת תעמולה שפרסם משרד החוץ הספרדי בתגובה להצבעת ישראל בחודש מאי 1949, קראה ספרד תיגר על כפיות הטובה של ישראל: במקום להכיר טובה על פועלה למען יהודים בתקופת השואה, השתמשה ישראל בנימוק זה עצמו נגדה. מי שקבע את מדיניות ההסברה בעניין זה בספרד בחר לרכז את טיעוניו בפרשת ההצלה של יהודים ספרדים בעלי נתינות ספרדית, שבה דווקא הוכח חוסר רצונה של ספרד להציל את היהודים המקורבים אליה ביותר. תוך טשטוש מתוחכם של ההבדל בין יהודים ממוצא ספרדי, שמנו בשטחי הכיבוש הגרמני מאות אלפים, לבין יהודים בעלי נתינות ספרדית, יצר פרסום זה את הרושם, שספרד פרסה את חסותה על כל היהודים הספרדים באשר הם. למעשה, היא נמנעה מלנצל את ההזדמנות שהעמידו

3 מתורגם כאן מן המקור: המחבר מביא תרגום עם שינויים מסוימים (עמ' 51–52).

לרשותה הנאצים, להציל כחמשת אלפים יהודים בעלי ניירות ספרדים, שמחוללי השואה היו עשויים לכבד, על פי כלליהם הם. כאשר הועמדה ספרד בפני הברירה להציל את יהודיה הספרדים על ידי הבאתם לספרד או להפקירם, היא קבעה כללים רשמיים חמורים ביותר, שרק מאות ספורות – לכל היותר שמונה מאות נפש – נכללו בהם, ולכן רק הם הגיעו לספרד. יחד עם זאת לא ויתרה ספרד לגרמנים על תביעתה לבעלות על נכסיהם של אלה שסירבה להציל. לא היתה כאן סתירה פנימית במדיניות הספרדית, כפי שאומר רייך (עמ' 59), אלא מדיניות עקבית וברורה. מציאות זו, שרק מחקר מאוחר חשף אותה, סולפה בידי מנהלי התעמולה במשרד החוץ הספרדי, על ידי ציטוט חלקי ומסלף מתוך מכתבי בקשה רצופי שבחים לנדיבותה של ספרד, שלא נענו.⁴ תרומתה העיקרית של ספרד בהצלת יהודים – בני כל האומות וברובם המכריע לא ממוצא ספרדי – הושארה בפרסום זה בצל. לאחר מפלת צרפת, כאשר המדיניות הגרמנית כלפי היהודים עדיין נקטה בגירוש ולא בהשמדה, נמצאו אלפים רבים של יהודים בגל הפליטים ששטף את גבולה של ספרד, בדרכו לנמלי האוקיינוס האטלנטי, והיהודים לא הופלו באופן שיטתי לרעה. לא חסרו אז מקרים של התנכרות ואפליה, אך לא היתה זו, ככל הנראה, מדיניות עקבית ומפורשת. זאת ועוד, משנכנעה ללחצן של בעלות הברית, לאחר הצלחת פלישתן לצפון אפריקה בנובמבר 1942, וחדלה להחזיר אל מעבר לגבול פליטים ויוצאי צבא שהגיעו אליה, לא הפלתה ספרד לרעה את היהודים שבקרבם. מספרם, החל בקיץ 1942 ועד שחרור דרום צרפת בסוף קיץ 1944, הגיע על פי אומדן מירבי לכשבעת אלפים וחמש מאות נפש.

נציגי ספרד חזרו על דברי התעמולה לכל אורך התקופה הנדונה בספר. שגריר ספרד באנקרה, אלפונסו פיסקוביץ', ששגריר ישראל אליהו ששון דן אתו על כינון קשרים דיפלומטיים, לא נמנע מלחזור על טיעון זה, אף שהוא בעצמו היה ככל הנראה אחראי לכך שמספר רב מנתיני ספרד היהודים בצרפת לא ניצלו.⁵ חוסה פליקס לקריקה (Lequerica), שגריר ספרד בושינגטון, שבתפקידו כשגריר ספרד בווישי הציב מכשולים בדרך להצלתם של יהודים בעלי ניירות ספרדיים, העלה גם הוא את מעשי ההצלה כנימוק כלפי ישראל (עמ' 169). ואם נקבל דיווח עיתונאי (המצוטט עיתונאי אחר) שמביא המחבר, טען פרנקו בעצמו, שמאמצי למען היהודים העמידוהו בעימות עם הגרמנים (עמ' 192). אם אסטרטגיית התעמולה הספרדית המעוותת נועדה למשוך לצדה של ספרד את היהודים הספרדים בישראל וברחבי העולם, היא הצליחה בכך מאוד. קומץ הניצולים היה לכאורה עד לאמתותה. מנהיגי הספרדים בישראל, ובראשם אליהו אלישר, בנימין ארדיטי, יצחק מולכו ואחרים, שימשו לה הד. היא הועלתה תדיר בידי נציגים של יהודי ספרד ומרוקו הספרדית, שניסו להשפיע, בעידודה הנמרץ של ספרד, על החלטותיה של ממשלת ישראל. סופה של אסטרטגיה זו שקנתה לה שביטה בקרב נציגיה הדיפלומטיים של ישראל, שעה שביקשו להשפיע על שינוי ההחלטה של משרד החוץ שלא לקשור קשרים עם ספרד. האגדה על ספרד כמצילת 'היהודים הספרדים' שימשה משקל נגד לטיעון המטעה שעשה שימוש בשואה למניעת היחסים עם ספרד.

התיזה העיקרית בספרו של רייך היא, שבהיסוסיה ובהחלטתה המאוחרת של מדינת ישראל לבקש מספר לקשור יחסים דיפלומטיים ביניהן – דבר שנעשה רק בשנת 1956 ואז הושבו פני ישראל ריקם – היה משום מחזל היסטורי. בינתיים קשרה ספרד קשרים אמיצים ביותר עם כל מדינות ערב, שתמכו מן הרגע הראשון במאבקה לטיהור שמה במשפחת העמים. אלה היו לרועץ – או לתירוץ

מונע - לקשיירת היחסים עם ישראל אף עשר שנים לאחר מותו של פרנקו בשנת 1976. המחבר מפרט מסכת קשרים זו בהרחבה משכנעת. ואולם, לאורם עולה השאלה, מה היה גורלם של קשרים שהיו נקשרים בין ישראל לספרד בשעה שספרד נזקקה להם נואשות, בשנים 1949-1950, ואם היו מחזיקים מעמד מול לחצם של הערבים במשברים ובמלחמות שבאו לאחר מכן. האם לא היו מתבטלים קשרים אלה, דווקא בשל האינטרסים הענפים שקשרו את ספרד לעולם הערבי, כפי שקרה הדבר עם ברית המועצות? הפחד המתמיד ששרר במשרד החוץ הספרדי מתגובות הערבים לכל סימן של התקרבות בין ישראל לספרד, גם בשנים שבהן נזקקה ספרד לתמיכתה של ישראל (עמ' 73, 135, 153-156, 181), מעלה בדין שאלה היפותטיות זו.

אם ביצעה ישראל משגה מדיני, נבע הדבר מהסתגלות איטית מדי למציאות המשתנה בזירה הבינלאומית, אומר המחבר (עמ' 16). האומנם היה מחדל בתחום יחסי ישראל-ספרד בשנים הראשונות להקמת המדינה? העובדה שישראל התנגדה ודחתה במשך מספר שנים את הקשרים, שאותם ביקשה - ולא נענתה - בראשית שנת 1956, מעידה לכאורה שאכן שעת הכושר לא נוצלה. התייעוד הרחב שמביא המחבר מעיד לכאורה על כך. ואולם, חריצת משפט בשאלה זו מתעלמת מהקצב השונה שבו התפתחו ההיסטוריה היהודית וההיסטוריה העולמית בתקופה זו. פרנקו צפה מראש, עוד בשנת 1946, את המתיחות בין ארצות הברית ובעלות בריתה לבין ברית המועצות, שהפכה ל'מלחמה הקרה' בשנה שבה קמה מדינת ישראל, ומתיחות זו שימשה בסיס לתקותו להישרד אחרי מלחמת העולם השנייה. זה הרקע להצעותיו לתווך בין היטלר למעצמות המערב. האירועים בשנתיים הראשונות לאחר הקמת המדינה - ובמיוחד מלחמת קוריאה, שפרצה במלאת שנתיים למדינת ישראל - איששו את מעמדו. מכאן אך קצר היה המרחק בין שלב זה להסכמי 1953 עם ארצות הברית, שבה פעלו במשך כל הזמן תומכיו משכבר הימים. מדינת ישראל, לעומת זאת, יכלה להיסמך בראשית דרכה בעיקר על דעת הקהל הליברלית והסוציאליסטית ברחבי העולם. אליבא דקהל זה, ובמיוחד במדינות שדעת הקהל ששלטה בהן היתה ברוח זו, לא נשכחה קריאת הקרב נגד פרנקו 'הם לא יעברו'. דעת הקהל השלטת במדינת ישראל וברובו של העם היהודי בתפוצות, שפרנקו היה בעבורה סמל של המשטרים שגרמו לשואה, לא יכלה להשתנות בקצב שבו גרמה המלחמה הקרה לדעת הקהל בארצות אחרות להשלים עם ההכרח להזדקק לפרנקו. חשיבותה של ספרד בעבור מדינת ישראל באותן השנים לא היתה גדולה די הצורך כדי שהציבור הרחב ישלים עם המאמצים לשינוי תדמיתו של פרנקו והדימוי של משטרו. עדויות משכנעות על כך מביא המחבר למכביר בספרו.

אכן, הפער הזה בין ההתפתחויות בשני ערוצי ההיסטוריה היהודית והכללית איננו מיוחד במאה העשרים לעניינה של ספרד בלבד. בכך הופך ספרו של ריין, על אירוע שלא אירע, לתרומה חשובה לא רק להארת מערכות מדיניותה של ישראל בשנותיה הראשונות, אלא גם להדגמה של תופעה רחבה הרבה יותר בהבנת תולדותיה של עם ישראל במאה המסתיימת בקרוב.

חיים אבני